MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA TOM XIV, z. 2 ROK 2015

Anna Stawarska-Rippel
Uniwersytet Śląski
e-mail: anna.stawarska-rippel@us.edu.pl
telefon: +48 32 359 20 14

DOI: 10.15290/mhi.2015.14.02.15

O ścisłym przestrzeganiu praw w Rosji radzieckiej. Uwag kilka na marginesie uchwały VI Wszechrosyjskiego Nadzwyczajnego Zjazdu Rad

SUMMARY

On Strict Observance of the Law in Soviet Russia. A Few Remarks about the Resolution of the Extraordinary VI All-Russia Congress of Soviets

This article is an introduction to the primary source document – The resolution of the Extraordinary VI All-Russia Congress of Soviets *On strict observance of the law*. My comments about this resolution relate in particular to understanding the development of the socialist legality in Soviet Russia and other aspects, which are related to attainment of total power by the Bolsheviks. I have paid particular attention to the system of People's Control Commissions, state control and its evolution from the October Revolution to the establishment of the prosecutor's supervision.

Key words: Soviet law, socialist legality, state control, system of people's control commissions, prosecutor general supervision

Słowa kluczowe: prawo radzieckie, praworządność socjalistyczna, kontrola państwowa, system ludowych komisji kontrolnych, prokuratorski nadzór ogólny

> W czas wielkich, socjalnych przewrotów ustawodawstwo nie tylko nie może, ale nawet nie powinno starać się występować z zakończonymi, systematycznymi kodeksami, zaokrąglony bowiem system w ustawodawstwie da się pomyśleć tylko wtedy, kiedy i samo życie – to żywe źródło ustawodawstwa, wylewa się w mniej lub więcej określone, stałe formy. Jak długo podziemny wulkan rewolucji wyrzuca na powierzchnię coraz to nowe i nowe potoki gorącego bezkształtnego materiału, byłoby naiwną i śmieszną rzeczą starać się wycisnąć tą ognistą, nie zastygłą jeszcze lawę nowego życia w określone, całkowicie zaokrąglone i wyszlifowane ramy prawne. W czas takich historycznych chwil ustawodawstwo nie występuje jako solidny, mało ruchliwy system, lecz szybko posuwający się zmienny proces tworzenia prawa w zależności od zadań danego stadium rewolucji[1].

[1] Wstępne uwagi kolegium redakcyjnego do tekstu Konstytucji z 10 lipca 1918 r., cyt. za: I. Czuma, *Konstytucja Rosji Sowieckiej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne" (dalej: CPiE) 1923, nr 1–6, s. 66.

Cytowany fragment pochodzący z uwag wstępnych kolegium redakcyjnego do tekstu pierwszej konstytucji radzieckiej, będącej w istocie programowym dokumentem utopijnej wizji, pokazuje charakterystyczną dla rewolucji socjalistycznej niechęć do szybkiego stabilizowania prawa. Rozwijająca się wówczas komunistyczna koncepcja sprawiedliwości oparta na rewolucyjnej świadomości i rewolucyjnym sumieniu, będąca w rękach ludowych sędziów instrumentem zwalczania przeciwników dyktatury proletariatu, całkowicie uzasadniała twórczy pęd wprowadzania nowych form społecznych[2].

Zdobycze rewolucji, zwłaszcza znacjonalizowane mienie określane jako społeczne, a w rzeczywistości państwowe, trzeba było zabezpieczyć. Był to jeden z czynników powodujących stopniowe odchodzenie od koncepcji prawa początkowo silnie nihilistycznej na rzecz pozytywistycznej[3]. Aspekt pozytywistyczny nie dotyczył jednak władzy, a służyć miał jedynie jej utrzymaniu – wszak komunizm nie pojawił się w Rosji w rezultacie powszechnego powstania, tylko został narzucony przez zdecydowaną mniejszość skrywającą prawdziwe zamiary za demokratycznymi hasłami[4].

Lenin w swych rozważaniach niemal wcale nie zajmował się prawem, jego istotą i instytucjami. Podobnie, nie zajmował się poważnymi wywodami na temat organów i instytucji nowego państwa[5]. W pewnych jednak fragmentach jego twórczości można dostrzec „przebłyski" prawniczego racjonalizmu. I tak przyznał, że

> w pierwszej fazie społeczeństwa komunistycznego (zwanej zwykle socjalizmem) „prawo burżuazyjne" zostaje zniesione nie całkowicie, lecz tylko częściowo, tylko odpowiednio do osiągniętego już przewrotu ekonomicznego, tj. tylko w stosunku do środków wytwórczości: „Prawo burżuazyjne" uznaje je za własność prywatną poszczególnych jednostek. Socjalizm czyni je własnością wspólną. O tyle – ale tylko o tyle – „prawo burżuazyjne" zanika. Zachowuje ono jednak moc w drugiej swej części, pozostaje w charakterze regulatora. [...] Jest to „brak" – mówi Marks – ale jest on nieunikniony w pierwszej fazie komunizmu, gdyż, nie ulegając utopizmowi nie można przypuszczać, że po zniesieniu kapitalizmu ludzie natychmiast nauczą się pracować dla społeczeństwa bez żadnych norm prawnych, a zresztą zniesienie kapitalizmu nie daje od razu przesłanek ekonomicznych do takiej przemiany. Innych zaś norm, prócz „prawa burżuazyjnego" nie ma[6].

---

2 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, 2 wyd. Warszawa 2012, s. 13, 26; idem, *O prawie cywilnym i karnym od Wieku Światła i Rozumu do spustoszonego stulecia*, „Miscellanea Historico-Iuridica" (dalej: MHI) 2008, t. VI. s. 22.

3 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 15, 41.

4 R. Pipes, *Komunizm*, Warszawa 2008, s. 51.

5 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 10; W. A. Zbyszewski, *Poglądy Lenina na Państwo*, CPiE 1923, nr 7–9, s. 228, 231.

6 W. I. Lenin, *Państwo a rewolucja*, przekł. Cz. Hulanicki, wstęp L. Kulczycki, Warszawa 1919, s. 112.

Organizacja prawna społeczeństwa niewątpliwie doznała kolosalnej zmiany, jednak próżno było twierdzić, że porzucono w całości stary materiał prawny, a do tworzenia użyto całkowicie nowego, dotąd obcego, pisał Ignacy Czuma[7]. Czasowe wykorzystanie przedrewolucyjnego prawa było więc obiektywną potrzebą[8]. Rewolucja, mimo zamierzeń, nie zlikwidowała od razu dawnego ustawodawstwa, a „odłamki" dawnego prawa kryjące się w nowych instytucjach, administracji i sądownictwie trapiły wodza rewolucji widmem sabotażu socjalistycznego przedsięwzięcia.

Lenin był przerażony zwłaszcza szybkim wzrostem biurokracji, będącym konsekwencją powszechnej nacjonalizacji. Ponadto, biurokracja w większości była wówczas w rękach dawnego, carskiego aparatu urzędniczego, który zresztą sam Lenin uważał za lepszy od półpiśmiennych partyjnych aktywistów[9]. „Panowie ci – pisał Lenin – pracują dziś na usługach kapitalistów, jutro lepiej jeszcze pracować będą na usługach robotników uzbrojonych"[10]. W swych wywodach podkreślał, że „pokazuje się, że nie tylko w komunizmie ostaje się w ciągu pewnego czasu prawo burżuazyjne, ale nawet państwo burżuazyjne – bez burżuazji!"[11]. Przyznał też jednocześnie, że państwo, które powstanie bezpośrednio na gruzach społeczeństwa kapitalistycznego, będzie jednym z najsmutniejszych i najbardziej ponurych. Panować w nim będzie fabryczna karność i dyscyplina, nie będzie ani wolności, ani demokracji[12]. Władza proletariatu miała być przecież oparta na sile i nieograniczona żadnymi przepisami formalnymi, celem „złamania i zgniecenia" bez żadnej litości wyzyskiwaczy proletariatu. Wszechogarniającemu w dobie wojny domowej terrorowi musiała towarzyszyć także wszechogarniająca kontrola, nadzór i sprawozdawczość.

Zanim jeszcze bolszewicy dokonali całkowitej konfiskaty przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych, kolei i banków, co następowało stopniowo do połowy 1918 r.[13], powołali tzw. kontrolę robotniczą. Zapowiedzią późniejszej ustawy o kontroli robotniczej z 14 (27) listopada 1917 r.[14] była rezolucja w sprawie środków zwalczania zakłóceń w gospodarce z 1 (14) czerwca 1917 r. przygotowana przez Lenina i podjęta w Piotrogrodzie na pierwszym zjeździe komitetów fabrycznych[15].

7 I. Czuma, op. cit., s. 66.

8 Т. Е. Новицкая, *Использование дооктябрьских норм права в первый год Советской власти*, „Правоведение" 1983, nr 3, s. 48.

9 R. Pipes, op. cit., s. 56; M. Klementowski, *Powszechna historia ustroju*, Warszawa 1912, s. 586.

10 W. I. Lenin, op. cit., s. 118.

11 Ibidem, s. 116.

12 A. Zbyszewski, op. cit., s. 231.

13 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 219.

14 *СУ РСФСР* 1917, nr 3, poz. 35; W.E. Butler, *Soviet Law*, London 1983, s. 122.

15 S. A. Smith, *Petrograd in 1917: the view from below*, [w:] *Revolutionary Russia. New Approaches to the Russian Revolution*, red. R.A. Wade, New York 2004, s. 25; idem, *Red Petrograd. Revolution in the factories 1917–18*, Cambridge 1983, s. 156

Listopadowa ustawa o kontroli robotniczej, zaprojektowana również przez wodza rewolucji stanowiła, że

> w interesie planowego kierowania ludowym gospodarstwem wprowadza się we wszystkich przedsiębiorstwach przemysłowych, handlowych, bankowych, rolnych, transportowych, spółdzielczych, wytwórczych spółkach itp. posiadających robotników najemnych lub dających robotę do domu – kontrolę robotniczą nad produkcją, kupnem-sprzedażą produktów i surowych materiałów, ochronę tychże – a także nad finansową ich stroną[16].

Równocześnie zniesiono tajemnicę handlową. Właściciele przedsiębiorstw i przedstawiciele robotników oraz pracowników, wybrani do realizowania kontroli robotniczej, byli odpowiedzialni wobec państwa „za surowy porządek, dyscyplinę i ochronę mienia"[17]. Właściciele przedsiębiorstw oraz sprawujący kontrolę robotniczą podlegali odpowiedzialności karnej za ukrycie korespondencji dotyczącej przedsiębiorstwa, materiałów, wytworów, zamówień, nieprawidłowego prowadzenia rachunków oraz innych nadużyć.

Kontrolę robotniczą wykonywali wszyscy robotnicy przez pochodzące z wyboru komitety fabryczne i zakładowe. W każdym mieście, guberni i obwodzie miały zostać powoływane miejscowe rady kontroli robotniczej, będące organami Rady Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich. W Piotrogrodzie ustanowiono Wszechrosyjską Radę Kontroli Robotniczej, której zadaniem było wytyczanie kierunków i koordynowanie działań miejscowych rad kontroli robotniczej.

Wraz z likwidacją własności prywatnego mienia nieruchomego, postępowała konsekwentna konfiskata wszelkiej własności prywatnej. Na bazie kontroli robotniczej utworzono 15 (2) grudnia 1917 r. Najwyższą Radę Gospodarki Narodowej[18], która jak podkreślał Lenin, „powinna być bojowym organem do walki z kapitalistami i obszarnikami w ekonomii jakim Rada Komisarzy Ludowych jest w polityce"[19]. Najwyższa Rada Gospodarki Narodowej realizowała dyktaturę gospodarczą proletariatu przez konfiskatę, rekwizycję, sekwestr, przymusową syndykalizację rozmaitych gałęzi przemysłu i handlu, oraz stosowanie innych środków w zakresie produkcji i skarbowości państwowej. W skład tej Rady wchodzili przedstawiciele Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej, przedstawicieli wszystkich komisariatów oraz zaproszeni fachowcy z głosem doradczym[20].

---

16 Cyt. za: I. Czuma, op. cit., s. 72–73.

17 Cyt. za: ibidem, s. 74.

18 *СУ РСФСР* 1917, nr 5, poz. 83.

19 *40 лет советского права*, t. I, red. О. С. Иоффе, Ленинград 1957, s. 133–134.

20 Ibidem, s. 134; I. Czuma, op. cit., s. 75; *Radzieckie prawo administracyjne*, red. S.S. Studienikin, tłum. z ros. K. Biskupski, Warszawa 1953, s. 54. Zob. też A. Stawarska-Rippel, *Państwowy arbitraż w ZSRR*, MHI 2009, t. VIII, s. 146.

Deklaracja Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego przyjęta 25 stycznia 1918 r. na III Zjeździe Rad i następnie włączona do radzieckiej Konstytucji z 10 lipca 1918 r., potwierdziła funkcjonowanie kontroli robotniczej i Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej: „Celem zabezpieczenia władzy pracujących nad wyzyskiwaczami zatwierdza się sowiecką ustawę o kontroli robotniczej i o Najwyższej Radzie Gospodarki Narodowej – jako pierwszy krok do zupełnego przejęcia na własność Radzieckiej Robotniczo Chłopskiej Republiki fabryk, zakładów, kolei i innych środków produkcji i transportu"[21]. Konstytucja z 10 lipca 1918 r. przekształciła dotychczasową Wszechrosyjską Radę Kontroli Robotniczej w Ludowy Komisariat Kontroli Państwowej (art. 43). Ustawa zaś z 8 sierpnia 1918 r. wprowadziła nową organizację Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Wedle tej ustawy, stała się ona wydziałem ekonomicznym Centralnego Komitetu Wykonawczego i odpowiadała przed nim i Radą Komisarzy Ludowych. Najwyższa Rada Gospodarki Narodowej regulowała i organizowała całą produkcję i podział dóbr oraz kierowała wszystkimi przedsiębiorstwami Republiki[22].

Zgodnie z zapowiedzią wodza rewolucji, 1918 r. przyniósł w zasadzie całkowite znacjonalizowanie wszelkich przedsiębiorstw i formalną likwidację gospodarki rynkowej, która faktycznie zeszła do podziemia. Jednocześnie z postępującą błyskawicznie nacjonalizacją gospodarki, powiększał się również aparat urzędniczy. W przełomowym dla gospodarki 1921 r., Najwyższa Rada Gospodarki Narodowej zatrudniała blisko ćwierć miliona urzędników. Urzędnicy, wywodzący się w większości z *ancien regime'u*, dbali przede wszystkim o własne interesy, stawiając je ponad ideologię komunistyczną, której formalnie służyli[23]. Funkcjonowanie kontroli robotniczej nie przynosiło w tym względzie całkowicie satysfakcjonujących efektów. Reperkusją tego stanu były dalsze działania podejmowane na gruncie wzmożenia kontroli nad gospodarką i zarządem państwa. Pierwszym z nich była uchwała podjęta przez VI Wszechrosyjski Nadzwyczajny Zjazd Rad 8 XI 1918 r. o ścisłym przestrzeganiu praw. Polskie tłumaczenie tej uchwały, nigdy niepublikowane, zastało zamieszczone na końcu niniejszego tekstu.

Uchwała była typowym przejawem wdrażania praworządności socjalistycznej, implementowanej następnie w państwach demokracji ludowej jako ludowa, polegającej na bezwzględnym przestrzeganiu prawa komunistycznego nie tylko przez organy państwa, administrację, lecz także przez obywateli i to w tym samym zakresie[24]. Wódz rewolucji stale nawoływał do jednolitego pojmowania

21 Cyt. za: I. Czuma, op. cit., s. 70.

22 Ibidem, s. 76.

23 R. Pipes, op. cit., s. 56–57.

24 A. Lityński, *O pojmowaniu praworządności socjalistycznej w Polsce Ludowej* „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2007, t. LIX, z. 1, s. 123.

praworządności i przestrzegania radzieckich ustaw, „których każde naruszenie wykorzystują niezwłocznie wrogowie ludu"[25].

Panujący wówczas pełny chaos ustawodawczy wynikający z rewolucyjnego odrzucenia nawet ścisłego podziału kompetencji organów państwa, nie sprzyjał oczywiście znajomości tego prawa[26]. Zdarzało się również, że niektóre dekrety były ogłaszane w publikatorach nie w tej formie, w jakiej były zatwierdzone, co budziło wątpliwości co do ich autentyczności[27]. Rozproszenie różnorakich źródeł prawa i wielość organów o kompetencjach ustawodawczych miały służyć „zapewnieniu szybkości i giętkości ustawodawstwa, konieczności pozostawienia wszystkim kierowniczym organom państwa najszerszych możliwości w budownictwie nowego społeczeństwa i nowego państwa"[28]. Socjalistyczna praworządność, „jako wyraz woli i świadomości narodu radzieckiego, jako wyraz polityki partii i rządu"[29] sprowadzała się w rzeczywistości do bezwzględnej realizacji decyzji aparatu partyjnego, a obywatel musiał być czujny. W komunizmie, najbardziej zakłamanym systemie w dziejach ludzkości (A. Lityński), pełnym rozwiązań fasadowych i propagandowych, prawa podmiotowe jednostki nie były uznawane i realizowane. Nawiązując po raz kolejny do postanowień Konstytucji radzieckiej z 10 lipca 1918 r., na gruncie której dyktatura proletariatu realizowała się faktycznie w odrzuceniu zasady równości[30], gwarantowano równe prawa obywateli bez względu na ich przynależność rasową czy narodowościową, a jakikolwiek ich ucisk lub ograniczenie równouprawnienia było [wedle konstytucji – A. S-R] sprzeczne z ustawami Republiki. W następnym jednak artykule (23) konstytucja stanowiła: „mając na względzie interesy klasy robotniczej jako całość Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Radziecka Republika pozbawia poszczególne osoby i grupy praw, które przez te jednostki czy grupy są wykorzystywane ze szkodą interesów rewolucji socjalistycznej"[31]. Dobitną interpretację tego przepisu sformułował Mikołaj Glebov: „Robotniczo-włościański rząd może zawsze pozbawić praw i prerogatyw tak poszczególne osoby jak i grupy, bez względu na przynależność narodową, skoro tylko nadużywają danych praw. Burżuj, kontrrewolucjonista – niezależnie od tego czy polak, czy żyd [pis. oryg. – A. S-R] – z chwilą kiedy wystąpił przeciw większości robotników – niech nie prosi pardonu"[32]. Brak było w konstytucji jakichkol-

25 S. F. Keczekian, *Prawo socjalistyczne i jego źródła*, b.d., s. 12.

26 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 36.

27 I. Czuma, op. cit., s. 67.

28 S. F. Keczekian, op. cit., s. 14.

29 Cyt. za: A. Lityński, *O pojmowaniu praworządności socjalistycznej...*, s. 117.

30 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 32.

31 Cyt. za: I. Czuma, op. cit., s. 96.

32 Н. Глебов, *Наш основной закон: Разъяснение конституции Российской Социалистической Федеративной Республики*, Москва 1918, s. 20; Tłum. cyt. za I. Czuma, op. cit., s. 96.

wiek środków ochrony (obrony) dla jednostki w przypadku naruszeń jej praw ze strony państwa – był to brak zupełny, pisał I. Czuma[33].

Warto również zauważyć, że postanowienia uchwały o ścisłym przestrzeganiu praw oficjalnie dopuszczały stosowanie środków nadzwyczajnych nieprzewidzianych w obowiązującym ustawodawstwie lub odstępstwie od niego w walce z kontrrewolucją, sankcjonując tym samym system terroru opartego na rewolucyjnym sumieniu trybunałów rewolucyjnych i Czeki.

Podobnie, jak w przypadku stanowienia prawa, rozproszenie kompetencji występowało wśród organów kontroli nad znacjonalizowaną gospodarką, gdzie w 1919 r. funkcjonowały Ludowy Komisariat Kontroli Państwowej, Najwyższa Rada Gospodarki Narodowej oraz miejscowe rady kontroli robotniczej.

Trend umacniania centralizmu skutkował reorganizacją kontroli państwowej, której dokonano dekretem z 9 kwietnia 1919 r. *O reorganizacji kontroli państwowej*[34]. Projekt dekretu przygotowała komisja z udziałem J. Stalina i J. M. Swierdłowa. Oficjalnym powodem reorganizacji kontroli państwowej było to, że pozostawała ona jedynym obszarem – resortem, który nie doznał „czyszczenia i łamania"[35]. Założeniem tej reorganizacji była demokratyzacja kontroli państwowej poprzez uzupełnianie jej o nowe, świeże siły robotników i chłopów i powstanie jednego spójnego systemu całkowitej kontroli państwa. 30 grudnia 1919 r. wydano dekret *O likwidacji biurokracji*[36]. Poprzedzony obszerną preambułą ideologiczną nawołującą do walki z agentami imperializmu i wyeliminowania zła biurokracji, oraz wzmocnienia pracy organów wykonawczych władzy radzieckiej i zabezpieczenia ich przed sabotażem, powtarzał w całości postanowienia uchwały VI Wszechrosyjskiego Nadzwyczajnego Zjazdu Rad z 8 grudnia 1918 r. o ścisłym przestrzeganiu praw. Kolejnym krokiem w procesie tzw. demokratyzacji kontroli państwowej i wyrazem tendencji centralistycznych był dekret z 8 lutego 1920 r. *O Inspekcji Robotniczo-Chłopskiej*[37], przekształcający dotychczasowy Ludowy Komisariat Kontroli Państwowej w Ludowy Komisariat Robotniczo-Chłopskiej Inspekcji. Niezwłocznie po wydaniu tego dekretu przystąpiono do rekrutacji członków wolontariuszy spośród robotników i chłopów[38]. W jego preambule uzasadniano, że tylko włączenie do kontroli państwa szerokich mas robotników i chłopów umożliwi wykonanie zadania kontroli wprowadzania w życie radzieckich rozporządzeń i uchwał we wszystkich dziedzinach gospodarki i administracji. Wedle postanowień dekretu, osoby zarządzające przedsiębiorstwami i piastujące wyższe

33 I. Czuma, op. cit., s. 120–121.

34 *СУ РСФСР* 1919, nr 12, poz. 122.

35 „Известия" 1919, nr 77.

36 *СУ РСФСР* 1920, nr 1–2, poz. 7.

37 *СУ РСФСР* 1920, nr 16, poz. 94.

38 W. E. Butler, *Soviet Law*, London 1983, s. 122.

stanowiska administracyjne nie powinny być członkami w organach Inspekcji Robotniczo-Chłopskiej. Podstawowym zadaniem Inspekcji Robotniczo-Chłopskiej było zjednoczenie wszelkich istniejących inspekcji robotniczych. Nowymi, poza ustalonymi we wcześniejszych dekretach o kontroli państwowej, zadaniami Inspekcji były: niezwłoczne przystąpienie do reorganizacji kontroli państwowej w całym kraju, zwalczanie biurokracji i nieefektywności, kontrola wykonania uchwały VI Wszechrosyjskiego Nadzwyczajnego Zjazdu Rad o ścisłym przestrzeganiu praw, oraz rozpatrywanie skarg i wniosków dotyczących wszelkich naruszeń i nadużyć, a także przeprowadzanie szkoleń w tej materii. Wyłania się w tym miejscu edukacyjna i opiekuńcza rola prawa w kształtowaniu modelu radzieckiego obywatela, realizowana m.in. poprzez zaangażowanie społeczeństwa w zarząd państwem. „Wychowanie" nowego, radzieckiego obywatela było jednym z najbardziej istotnych zadań państwowych urzędów, włączając w to sądownictwo[39].

Kompletne wyniszczenie kraju wojną domową i nieudolnie zarządzaną znacjonalizowaną gospodarką przyniosło w końcu czas odwilży i porzucenia (w latach 1922–1923) nihilistycznej koncepcji państwa na rzecz ratowania zupełnie załamanej gospodarki. Wbrew utopijnym wizjom przywódców rewolucji, stworzono także wówczas podstawy porządku prawnego. Okres pomiędzy wojną domową a późniejszą przymusową kolektywizacją był czasem „głębokiego oddechu", dla wszelkich inicjatyw obywateli, porównywany po upadku ZSRR do gorbaczowskiej pieriestrojki[40]. Zabezpieczenie praworządności (socjalistycznej) w całym kraju powierzono wówczas prokuraturze powołując, już po proklamowaniu NEP (28 maj 1922) prokuratorski nadzór ogólny[41].

Znawcy tematu zgodnie zauważyli wyraźną ciągłość pomiędzy reżimem carskim a bolszewickim, ze względu na nieograniczone prawem jedynowładztwo, dysponowanie bogactwami kraju, własnością i dowolne rozporządzanie przez jedynowładcę swoimi poddanymi. Postrewolucyjna totalitarna struktura przejęła najgorsze cechy carskiego reżimu[42]. Kamuflażem dla bolszewików było utopijne założenie, że zanegowanie indywidualizmu na rzecz kolektywizmu zapewni społeczny dobrobyt. Rzeczywistym ich celem było bowiem „przywrócenie do życia nieboszczki carskiej Rosji w nowym komunistycznym przebraniu"[43].

---

39 Ibidem, s. 297–298. Zob. też: M. Cappelletti, *International Encyclopedia of Comparative Law*. Volume XVI *Civil Procedure*. Chapter 1 *Introduction – Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure*, Tübingen, Dordrecht, Boston, Lancaster 1987, s. 12.

40 S. Fitzpatrick, A. Rabinowitch, R. Stites, *Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture*, 1991, s. 3, 101.

41 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 315 i nast.

42 R. Pipes, op. cit., s. 34–38 i nast.; J. Baszkiewicz, *Państwo, rewolucja, kultura polityczna*, t. III, wstępem opatrz. H. Olszewski, Poznań 2009, s. 860; A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 41.

43 N. Davies, *Europa*, Kraków 1999, s. 973.

Objęcie społeczeństwa w państwie socjalistycznym wszechogarniającą kontrolą państwową, szczególnie nad własnością, przesunięcie prawa cywilnego do sfery publicznej, skutkowało radykalnym i dotąd niespotykanym wypaczeniem tradycyjnych instytucji prawa prywatnego, czyniąc z niego w zasadniczej mierze prawo gospodarcze[44]. Złamanie w ZSRR fundamentalnych zasad dawnego prawa prywatnego było nowością w światowych dziejach prawa (A. Lityński). Szczęśliwie, próby zupełnego odcięcia się od wszelkiej tradycji w prawie w momentach przełomów dziejowych, nie były ani trwałe, ani ostateczne[45].

Uchwała VI Wszechrosyjskiego Nadzwyczajnego Zjazdu Rad 8 XI 1918 r.
(Zb. Praw Nr 90, poz. 908)[46]

O ścisłym przestrzeganiu praw

Przez rok walki rewolucyjnej klasa robotnicza Rosji wypracowała podstawy Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej, których ścisłe przestrzeganie dla dalszego rozwoju i umocnienia władzy robotników i chłopów w Rosji jest niezbędne.

Z drugiej strony, nieustające usiłowania kontrrewolucyjnych spisków i wojna, narzucona przez imperialistów robotnikom i chłopom Rosji, powodują w niektórych przypadkach nieodzowne podejmowanie środków nadzwyczajnych, nieprzewidzianych w obowiązującym ustawodawstwie lub odstępstwie od niego.

Wychodząc z tego założenia Wszechrosyjski Nadzwyczajny VI Zjazd Rad postanowił:

1. Powołać wszystkich obywateli Republiki, wszystkie organa i wszystkie osoby urzędowe Władzy Radzieckiej do bezwzględnego przestrzegania praw (ustaw) Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej, wydanych i wydawanych przez centralne Władze uchwał, rozporządzeń i zarządzeń.
2. Na przyszłość ustanowić, aby środki sprzeczne z ustawami RSFRR lub przekraczające je były dopuszczone tylko w tych przypadkach, jeśli wywołane są one nadzwyczajnymi warunkami wojny domowej i walki z kontr-

44 A. J. Schmidt, *Soviet Civil Law as Legal History: A Chapter or a Footnote?*, [w:] *Revival of Privet Law in Central and Eastern Europe. Essays in Honor of F.J.M. Feldbrugge*, red. G. Ginsburg, W. B. Simons, wyd. Brill 1996, s. 46.

45 K. Sójka-Zielińska, *Drogi i bezdroża prawa*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 9.

46 Polskie tłumaczenie uchwały *VI Wszechrosyjskiego Nadzwyczajnego Zjazdu Rad 8 XI 1918 r. O ścisłym przestrzeganiu praw*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Ministerstwo Sprawiedliwości, syg. 5458, k. 33–34.

rewolucją. W każdym poszczególnym przypadku w zastosowaniu podobnych środków powinno towarzyszyć:

a) ścisłe formalne stwierdzenie przez właściwą instytucję radziecką lub osobę służbową istnienia warunków wymagających przekroczenia przepisów prawa;
b) niezwłoczne zawiadomienie w formie pisemnej Rady Komisarzy Ludowych z odpisami dla miejscowych i zainteresowanych władz.

3. Zobowiązać wszystkie osoby urzędowe i instytucje radzieckie, aby na żądanie każdego obywatela Republiki pragnącego zaskarżyć ich działalność, przewlekanie sprawy („wołokitę") lub czynienie mu trudności w jego roszczeniach prawnie uzasadnionych, sporządzanie odpowiedniego krótkiego protokołu.
   W protokołach podać czas, miejsce i nazwisko osób urzędowych lub nazwę instytucji oraz treść sprawy. Jeden odpis protokołu wydaje się natychmiast skarżącemu, drugi odpis natomiast niezwłocznie przesyła się (właściwej) odpowiedniej instytucji.
4. Przy nieporozumieniach lub sporach, pomiędzy osobami urzędowymi, lub instytucjami o granice ich kompetencji, sporządza się przez obie strony lub jedną z nich również podobne, krótkie protokoły w celu przesłania odpowiedniej wyższej instytucji.
5. Za jawnie bezpodstawne, stanowiące poważne nadużycie, żądanie sporządzenia protokołu, jak też i za odmowę jego sporządzenia, należy pociągać do odpowiedzialności sądowej.

Bibliografia

Baszkiewicz J., *Państwo, rewolucja, kultura polityczna*, t. III, wstępem opatrz. H. Olszewski, Poznań 2009.

Butler W. E., *Soviet Law*, London 1983.

Cappelletti M., *International Encyclopedia of Comparative Law*. Volume XVI *Civil Procedure*. Chapter 1 *Introduction – Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure*, Tübingen, Dordrecht, Boston, Lancaster 1987.

Czuma I., *Konstytucja Rosji Sowieckiej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne" 1923, nr 1–6.

40 лет советского права, t. I, red. О. С. Иоффе, Ленинград 1957.

Radzieckie prawo administracyjne, red. S.S. Studienikin, tłum. z ros., K. Biskupski, Warszawa 1953.

Davies N., *Europa*, *Kraków* 1999.

Fitzpatrick S., Rabinowitch A.,. Stites R., *Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture*, Bloomington 1991.

Глебов Н., *Наш основной закон: Разъяснение конституции Российской Социалистической Федеративной Республики*, Москва 1918.

International Encyclopedia of Comparative Law, t. XVI *Civil Procedure*. Chapter 1 *Introduction – Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure*, red. M. Cappelletti, B. G. Garth, Tübingen, Dordrecht, Boston, Lancaster 1987.

Lenin W. I., *Państwo a rewolucja*, przekł. Cz. Hulanicki, wstęp L. Kulczycki, Warszawa 1919.

Lityński A., *O pojmowaniu praworządności socjalistycznej w Polsce Ludowej* „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2007, t. LIX, z. 1.

Lityński A., *O prawie cywilnym i karnym od Wieku Światła i Rozumu do spustoszonego stulecia*, „Miscellanea Historico-Iuridica" 2008, t. VI.

Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, wyd. 2, Warszawa 2012.

Keczekian S. F., *Prawo socjalistyczne i jego źródła*, b.d.

Klementowski M., *Powszechna historia ustroju*, Warszawa 2012.

Новицкая Т. Е., *Использование дооктябрьских норм права в первый год Советской власти*, „Правоведение" 1983, nr 3.

Pipes R., *Komunizm*, Warszawa 2008.

Schmidt A. J., *Soviet Civil Law as Legal History: A Chapter or a Footnote*? [w:] *Revival of Privet Law in Central and Eastern Europe. Essays in Honor of F.J.M. Feldbrugge*, red. G. Ginsburg, W.B. Simons, wyd. Brill 1996.

Smith S. A., *Red Petrograd. Revolution in the factories 1917–18*, Cambridge 1983.

Smith S. A., *Petrograd in 1917: the view from below*, [w:] *Revolutionary Russia. New Approaches to the Russian Revolution*, red. R.A. Wade, New York 2004.

Sójka-Zielińska K., *Drogi i bezdroża prawa*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.

Stawarska-Rippel A., *Państwowy arbitraż w ZSRR*, „Miscellanea Historico-Iuridica" 2009, t. VIII.

Zbyszewski W. A., *Poglądy Lenina na Państwo*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne" 1923, nr 7–9.